

Humaniores litterae in nacionalna kultura: k vprašanju jezikovno artikulirane skupnosti

Marko Marinič

Borisu A. Novaku in Deanu Komelu, *sermonis patrii προμάρχοις*

Izhodišče tega pisanja je ključni dokument slovenske intelektualne zgodovine, ki je bil objavljen šele sredi prejšnjega stoletja (Rupel, 1951). Gre za Trubarjevo in Kreljevo vabilo Bohoriču, naj se angažira v tedaj še zelo novi protestantski stanovski šoli:

Doctrina et pietate eximio viro Adamo Bohorichio, liberalium artium Baccalaureo, Domino et fratri in Christo obseruando.

Salutem a Domino Jesu, unico omnium piorum seruatore.

Humanissime uir. Non dubitamus te perspicere ac non semel deplorare tristem hanc harum regionum Patriae nostrae calamitatem ac barbariem: utpote, in quibus bonarum artium humaniorumque studiorum contemptus et neglectio passim iam turpiter dominatur. Sed utinam omnes, quotquot istam barbaricam calamitatem uere sentiunt, etiam suas preces, studium, consilium et operas ad eam profligandam nobiscum intenderent coniungerentque. Nos etenim, qui agnoscimus precipue, scholis, Ecclesiae, ut sinistra manu, opus esse, huic curae ab

initio summo studio incubuimus, ac tandem proceres nostrae prouinciae, multum supplicando et instando permouimus, ut ad instaurandam erigendamque frequentiore[m] scholam hic Labaci auxilium atque sumptus benigne liberaliterque promiserint constituerintque.

Eam curam et sollicitudinem nunc in primis nobis imposuerunt, iusseruntque nos clementer, statim unum aut alterum uirum bonum, literatum, nostratem, ἄοκνον τῶν πόνων [na robu: impigrum seu non detractantem labores] accersere. Quare cum intelligamus, te ad istum scholasticum conatum et laborem promouendum, propter ingenii, doctrinae ac exercitationis usum, idoneum esse, et intelligere, qua pietate communis patria amplectenda et honoranda sit, oramus te uehementer, iussu ac nomine, Dominorum nostrorum prouincialium, uti primo quoque tempore ad nos Labacum cito uenias, quo possimus tecum coram, si uidebitur, de singulis deliberare et statuere, alia fide, speramus, quam Sagrabienses olim tibi fecerunt. Expectabimus interim quoque tuum scriptum risponsum. Vale.

Labaci Calend. Augusti. Anno seruatoris Domini M.D.LXV.
Tuae Humanitatis studiosi Primus Truberus m. s. subscripsit.
Sebastianus Crellius manu propria scripsit.¹

V Sovretovem prevodu, ki je spremljal prvo objavo:

Nadvse učenemu in pobožnemu možu Adamu Bohoriču, svobodnih umetnosti bakalavreu, čislanemu gospodu in bratu v Kristusu.

Zdravje od Gospoda Jezusa, vseh pobožnih edinega rešenika!

Veleomikani mož! Ne dvomimo, da dobro poznaš in neredko obžaluješ nesrečno kulturno zaostalost naše ožje domovine, saj je prava sramota, kako se vsepovsod šopiri zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe. Toda ko bi le vsi, ki to bedno rovtarstvo v resnici občutijo, hoteli združiti z nami svoje želje in gorečnost, svoje misli in delo ter z nami vred napeti vse

1 Sledim Ruplovi prvotni izdaji; rokopisa v času karantene 2020 nisem mogel preveriti, vendar ima izdaja Vrečko in Krajnc-Vrečko (2015) očitne prepisovalske napake, npr. *unio* nam. *unico*, *accersere* nam. *accersere*.

sile, da mu napravijo konec. Zakaj mi, ki nam je posebno jasno, da so šole cerkvi potrebne kakor leva roka, smo tej stvari že od kraja posvečali največjo skrb in prizadevnost in smo naposled z mnogimi prošnjami in moledovanjem pripravili prvake naše dežele do tega, da so dobrohotno in širokosrčno obljubili in določili denarno pomoč za ustanovitev javne šole tu v Ljubljani.

Zdaj so nam naložili predvsem to skrb in nalogo ter nam milostno ukazali, naj nemudoma poiščemo in pridobimo enega ali drugega dobrega in izobraženega moža, domačina, takega, ki se ne bo ustrašil truda. Zato pa, ko vemo, da si ti po svojih zmožnostih, učenosti in praktičnem znanju kakor ustvarjen za pospešitev tega šolskega poskusa in dela ter da razumeš, kolikšne ljubezni in časti je vredna skupna domovina, te po ukazu in v imenu naše deželne gosposke srčno vabimo, da pridi o prvi priložnosti k nam v Ljubljano, da se utegnemo, če se ti bo zdelo, pogovoriti in odločiti s teboj o nadrobnostih – upamo, da z drugačnimi pogoji, kakor so te nekdam pretentali Zagrebčani. Čakamo tvoj odgovor. Bodi zdrav!

V Ljubljani, dne 1. avgusta v letu Gospoda Odrešenika 1565.

Tvoje omike vneta častilca

Primož Trubar s svojo roko podpisal,

Sebastijan Krelj s svojo roko napisal.

Nekaj komentarjev k prevodu.

Sovre je z »ožjo domovino« najbrž mislil Kranjsko. Najbrž sta jo imela s *harum regionum patriae nostrae* v mislih že avtorja. Kaj je potem *patria*, če naj bo to »širša domovina«? Čeprav je imel Trubar s *Cerkovno ordningo* namene, ki so presegali meje Kranjske, in čeprav je s svojo zasilno konstrukcijo knjižnega jezika očitno ciljaj na približno tiste idiome, ki jih danes normativno podrejšamo skupnemu imenovalcu knjižne slovenščine,² je izraz *patria* zelo splošen in ne

2 To drži neodvisno od ugibanj, v kolikšni meri je Trubarjevo poimenovanje »Slovenci« konkretno in specifično, in še bolj od špekulacij o tem, v kolikšni meri so se »Slovenci« že pred 19. stoletjem dojemali kot naddeželna skupnost (prim. Snoj in Greenberg, 2012, *contra* Štih, 2011; Grdina, 2014, *contra* Kosi, 2013). V uvodu k Matejevemu evangeliju (1555; Vinkler, 2017, 16) Trubar ravno z navajanjem razlik med narečji utemeljuje potrebo po jezikovnem skupnem imenovalcu; prim. Snoj in Greenberg (2012, 284–285). Da se na koncu spiska, za Kranjci, Štajerci, Dolenjci, Bezjaki (kajkavci), Krašovci in Istrani posebej omenjajo tudi »Hrvatci«, je mogoče pojasniti tudi z okoliščino, da je pod

označuje nujno niti pripadnosti obstoječim politično-teritorialnim tvorbam. Da imata Trubar in Krelj tudi tu v mislih širšo jezikovno skupnost, ki jo je Trubar skušal doseči s svojim tiskom, je možno, vendar nedokazljivo. V povezavi z *latinsko* protestantsko šolo, ki se je v prvih razredih opirala zlasti na nemščino, je taka sporočilna intenca malo verjetna. Ker izraza *hae regiones* in *patria* družiti ohlapnost, lahko prevod »ožja domovina« učinkuje tendenciozno (še posebno v času, ko je izraz zelo konkretno označeval ozemlje Socialistične republike Slovenije).

Sovre z *lepimi umetnostmi* morda niti ni mislil »umetnosti« za razliko od »znanosti«. Vendar prevod ta anahronistični nesporazum omogoča. Bolje bi bilo dobesedno: »dobrih umetnosti«. *Bonarum artium humaniorumque studiorum* je v tem primeru skoraj hendiadiada; *artes* takoj asociirajo artistično fakulteto, *humaniora studia*, ki jih rojaki zanemarjajo in zaničujejo, pa so uveljavljen sinonim za *studia humanitatis*. Sovre s prevodom »duhovna kultura«, ki bi danes utegnil zavajati, ni imel v mislih »duhovnosti«, temveč nemški *Geist* kot sestavino zloženke *Geisteswissenschaften*.³ Mišljena je torej priprava na univerzo, kar je bil med drugim namen stanovske šole. Kdorkoli je že avtor domislice, da bi ljubljansko Filozofsko fakulteto v angleščini poimenovali *Faculty of Arts*, se je te zgodovinske navezave (tudi na protestantsko stanovsko šolo) dobro zavedal. Čeprav začetkov Univerze v Ljubljani ni preveč smiselno iskati pred l. 1919, vsekakor drži, da so začetki humanističnih študijev na Slovenskem starejši od nemškega tipa »filozofske fakultete«.

Res težavna točka Sovretovega prevoda pa je »kulturna zaostalost« (prevod za *calamitatem ac barbariem*, kar pomeni »nesrečno barbarstvo«). Ta parafraza zbujala preveč optimistična pričakovanja. *Bonae artes* in *humaniora studia* so elitna kultura. Izraz *frequentior schola* (»širše obiskana šola«) (Rupel, 1951, III) je sicer obetaven, poleg tega je leto prej izšla *Cerkovna ordninga* s širokim načrtom izobraževanja v domačem jeziku. Vendar Trubar v času pisma ni več mogel upati na uresničitev takega načrta, saj je moral prav zaradi *Cerkovne ordninge* v izgnanstvo – pismo je morda nastalo celo zadnje dni njegovega bivanja na Kranjskem (Rupel, 1951, III).

uvod kot soavtor podpisan mentor prevajalskega projekta Vergerij. Njegovih »proto-ilirskih« jezikovnih zamisli Trubar ni nikoli sprejel; *de facto* jih je zavrnil že z jezikovno podobo svojih prvih prevodov, ki jih je mentoriral in finančno omogočal Vergerij.

3 Ideje o človekovem dostojanstvu ipd. so renesančnemu humanizmu inherentne, in sicer sploh ne samo ali nujno v sinkretističnem smislu Pica della Mirandole, vendar *studia humanitatis* tu niso mišljena v etično-duhovnem, temveč predvsem v formalnem smislu, kot oznaka kanona disciplin (gramatika, retorika, zgodovina, poezija, moralna filozofija). Da je bilo prevladujoče razumevanje pojma v renesansi tako, je v vrsti del prepričljivo dokazoval Kristeller (1972, 126-127); prim. Kohl (1992).

Ob vsej kulturni širini, ki jo je utegnil imeti Trubarjev reformacijski načrt, je ustanovitev protestantske stanovske šole pomenila nujen pomik v elitizem, ki ga naznanja že latinščina kot jezik pisma (Bohorič je še kot katoličan poučeval v šoli podobnega tipa). Na tej točki so *hae regiones* našle spoj med (latinskim) humanizmom in reformacijo. Nikakor pa ne med humanistično izobrazbo in jezikom ljudstva. Slovenščina bo morala kot literarni vernakular z večjimi ambicijami počakati vsaj še dve stoletji.⁴

* * *

V času, ko je začel nastajati ta prispevek, smo izgubili Primoža Simonitija, osebo, ki nam je pol tisočletja pozneje odkrila, da smo na tem ozemlju že stoletje pred prvo slovensko knjigo imeli renesančni humanizem in da je brez (latinskega) humanizma težko razumeti *ravno tiste* razsežnosti slovenske reformacije, ki presegajo verske boje v 16. stoletju (ključno delo 1979; manjša dela v zborniku 2007).⁵ France Kidrič (1929) je že v svojem prvem pregledu starejšega slovenskega slovstva humanizem preskočil. Ker gre za prvega zgodovinsko res rigoroznega literarnega zgodovinarja pri nas, pozitivista v najbolj zlahtnem pomenu besede, preseneča, da so ga srednjeveški konteksti predliterarne slovenščine zanimali precej bolj kot renesančni konteksti reformacije. Tega ne upravičuje niti omejitve na besedila v slovenščini, saj ta v nobenem obdobju niso razumljiva zunaj mednarodnega konteksta – ne v srednjem veku ne v 19. in 20. stoletju, še najmanj pa v obdobju reformacije. Tako je šele Slodnjak (1934, 14–17) nekaj strani svojega kratkega pregleda slovenskega slovstva posvetil vsaj provizoričnim ugibanjem o nenavadno živahnem intelektualnem vrenju 15. in 16. stoletja, brez katerega bi bila tudi reformacija in slovenski reformacijski tisk nepredstavljava.⁶

4 V tej zvezi Grdina (1999, 99–102) smiselno opozarja, da Trubar ni začetnik *literature*, a da kontinuiteta jezika samega sega v srednji vek in ni tako usodno zaznamovana z reformacijskim tiskom.

5 Pomemben krajši prispevek je nekaj let pred Simonitijevo monografijo objavil Barbarič (1976), v navezavi nanjo pa je Grdina več odsekov svoje knjige (1999) posvetil ravno humanističnim ozadjem reformacijskega gibanja na Slovenskem. Prim. še Žnidaršič Golec (2010), Grdina (2011), Širca (2012) in Simoniti (2016).

6 »Odkriti naravnostne in podtalne zveze med slovenskimi humanisti in protestanti, bodi naloga prihodnosti, ki pa je nujna, kajti potem ne bodo postojanke slovenskega literarnega dela v 16. stoletju več tako slučajne ali samo od tujih vplivov odvisne, temveč vidno bo, da je slovensko protestantsko slovstvo raslo organsko iz velikega svetovnega gibanja, pa tudi iz slovenskih prosvetnih in socialnih razmer v začetku 16. stoletja.« (Slodnjak, 1934, 17) Slodnjak je vprašanje nekako lansiral; Simoniti se je na ta izziv navezal.

Liberalne prilastitve Trubarja in reformacije, ki so energijo črpale iz protikatoliškega resentimenta in romantičnega nacionalizma 19. stoletja,⁷ so v veliki meri zameglile kulturni prispevek humanistov, izhajajočih iz slovensko govorečih pokrajin ali delujočih v teh pokrajinah – tudi prispevek teh latinsko pišočih humanistov k oblikovanju vsaj obrobnih središč evropskega humanizma (npr. na dvorih ljubljanskih škofov Lamberga in Ravbarja ter celjskih grofov).⁸ Nelagodje je povezano prav z inherentnim elitizmom latinskega humanizma. Toda ravno kar zadeva odnos do govorjenega, »ljudskega« jezika, smo priča nenavadnemu protislovju. Če je bila temeljna motivacija začetnikov reformacijskega tiska vendarle prej verska kot prosvetiteljska, je zanimanje Cerkvi zvestih humanistov⁹ tradicionalnega, »italijanskega« kova za obrobne jezike izhajalo iz pobud, ki jih lahko, ne da bi tvegali anahronizem, označili kot *kulturne*: vodil jih je značilno humanistični univerzalizem. Celo Bohoričev opis »kranjskega jezika« je izšel iz izrazito humanističnega prepričanja o načelni enakovrednosti jezikov,¹⁰ ki mu je reformatorski aktivizem dal zgolj dodatno spodbudo; odtod pogosta ocena, da je bil *humanissimus vir* Bohorič v resnici bolj humanist kot reformator.

»Domovina« in razgledni stolp tega intelektualnega kozmopolitstva seveda ostaja ekskluzivistična *res publica litterarum/litteraria*, ki govori jezik nekdanjega rimskega imperija. Toda potem ko je Dante italijanski vernakular povzdignil nad latinščino in mu dal častno ime *vulgaris eloquentia*; potem ko je Petrarca kot avtor *Afrike* in lavreat obnovljenega rimskega imperija svoje italijanske sonete spet avtoironično degradiral v *rerum vulgarium fragmenta* (latinski naslov za *Canzoniere* ali *Rime sparse*), se v renesančnem humanizmu, ki je prisegal na večvrednost Ciceronove in Vergilijeve latinščine, kot hrbtna stran jezikovne

7 Dve ključni pregledni deli o recepciji Trubarja: Grdina (2006), o Trubarju v kontekstu kulturnega boja zgodnjega 20. stoletja pa Vitorović (2006).

8 Simoniti kriterija etničnega porekla ali jezikovne pripadnosti ni postavjal v ospredje. Zato »Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti«, pri čemer je z drugim delom naslova skušal zajeti predvsem delovanje nekaterih posameznikov na Dunaju in drugod. Nikakor pa ni nesmiseln teritorialni pristop. Izkaže se namreč, da 1) »mednarodni« humanizem ni deloval v teritorialnem vakuumu; 2) da so kljub skoncentriranosti intelektualne in politične dejavnosti v velikih središčih pomembno lokalno vlogo igrala manjša središča (samostani; Ljubljana z novo škofijo; dvor celjskih grofov); 3) da je ta intelektualna dejavnost lahko pronikala tudi v širše lokalno okolje. Natanko o tem je prvi razmišljal Slodnjak.

9 Kot ugotavlja Simoniti (2007, 29), so najvidnejši med njimi zavzeli celo militantno antireformacijsko stališče; Herberstein je s svojo doktrinarno spravljivostjo izjema.

10 *Arcticae horulae* se začetno programsko: *Plures novisse linguas et iucundum est, et utile, addo et pernecessarium esse, in confesso est.* »Znati več jezikov je prijetno, koristno; dodajam, da je očitno tudi nadvse potrebno.«

hegemonije in kot izraz *istega* univerzalizma prebudi zanimanje za jezikovna obrobja. Še posebno med posvetnimi in cerkvenimi politikami tega časa; Enea Silvio Piccolomini, poznejši papež Pij II., je v svojem dunajskem obdobju sploh utrl zanimanje za Slovane (spis *De Europa*; gl. Simoniti, 2007 [1985], 161–164); konkretno zanimanje za slovenščino je nato izpričano za tržaškega škofa Pietra Bonoma, Sigismunda Herbersteina in cesarja Maksimilijana.¹¹

Geografski vidik te dvojnosti so antikvarska zanimanja, ki jih »imperialistična«
Literarna Država goji v zvezi z lokalnimi tradicijami: taka sta na primer zgodnje-humanistična domislica o Kopru kot grški koloniji in kult »proto-humanista«
Hieronima kot istrskega (?) lokalnega svetnika pri Koprčanu Vergeriju starejšem. Tovrstni lokalni patriotizem pogosto dobi poteze etnične identifikacije. Hvarski dominikanec in učenjak Vinko Pribojević je že leta 1525 na Hvaru pred izbranim občinstvom nastopil z latinskim govorom (objavljeno v Benetkah 1532), v katerem je (Marinčič, 2019a, 132; tam tudi druga literatura) z manipulacijo antičnih virov Ilire izenačil s Slovani, Slovane pa v svojem prikazu predstavil kot ljudstvo, ki je v vseh obdobjih usodno krojilo svetovno zgodovino – med Slovani se poleg »Dalmatinca«
Hieronima najdejo tudi Dioklecijan pa celo Aleksander Veliki in Aristotel. Humanistična učenost torej podpira in s pomočjo latinščine promovira vizijo nekakšnega univerzalnega in vsepričujočega panslovanskemega imperija. Ob tem pa ne gre pozabiti, da je Pribojevićevo izhodišče slejkoprej Dalmacija, s »Slovanom«
Hieronimom prazibelka slovanske slave.

Lokalne etnične identifikacije so bile med humanisti *en vogue* (Simoniti, 2007). V Pribojevićevi različici celo z imperialističnimi potezami. Tudi Herbersteinovi *Ruski zapiski* najbrž ne bi nikdar nastali, če se avtor ne bi počutil kot pripadnik slovanskega sveta. Pri Bonomovem učencu Trubarju so podobni nagibi več kot pričakovani. Projekcije koncepta naroda in romantičnega nacionalizma v 16. stoletje so vsekakor znanstveno neresne – posledica teh naivnih transpozicij je šolski mit o Trubarju kot očetu slovenskega naroda, če ne kar države.¹² A če ni koncepta naroda, to še ne pomeni, da ni mogoča »zamišljena skupnost«
(Anderson, 1983) drugačne vrste.¹³ Predvsem pa se vsaj glede Trubarja

11 Simoniti (1979, zlasti 185–196); Simoniti (2007 [1985]); Grdina (1999, 181–188).

12 Kosi (2013) je v tem pogledu prispeval nekaj pomembnih konceptualnih razmejitev.

13 Kerševan (2008, 195) npr. sploh ne podvomi, da je Trubarjeva »cerkev slovenskega jezika«
skušala obseči vse predhodnike idiomov, ki jih danes podrejamo slovenščini kot skupnemu imenovalcu; da si evangelijska cerkev kot *creatura verbi* za nekaj takega prizadeva, se zdi naravno.

ključni nesporazum morda skriva v tem, da njegovo »narodno zavest« *ante litteram*, vključno s čustvenimi nagovori »prelubim Slovincem«, razumemo kot nekakšno razširitev in poglobitev verskega angažmaja (in s tem tvegamo očitek anahronizma),¹⁴ namesto da bi si jo zgodovinsko prepričljivo pojasnili s sočasnimi humanističnimi zgledi.¹⁵

Poučen študijski primer je »ilirski domoljub« (*philopatridus Illyricus*) na naslovnici prve izdaje *Katekizma* (1550):

Catechismus In der Windischenn Sprach/ sambt einer kürtzen
Außlegung in gesang weiß. Item die Litanai vnd ein predig vom
rechten Glauben/ gestelt/ durch Philopatridum Illiricum.

Anu kratku Poduuzhene skaterim vsaki Zhlouik more v nebu pryti.

Kdo je »ilirski domoljub«? Matthias Flacius (Vlačić) Illyricus ali Trubar? Ker je avtor pridige o pravi veri Matthias Flacius (Vlačić) Illyricus, se zdi skoraj neizpodbitno, da je začetnik Trubar to vzhajajočo zvezdo protestantske teologije (Vlačičeva *De vocabulo fidei* je izšla eno leto prej, 1549) navedel kot avtorja dodatka. Poleg tega se z *Item* začenja nov stavek. Vendar se je Novak (2007), ki je prvotno zagovarjal to identifikacijo, spričo analogije z naslovnico *Abecedarija*, »inu ane Molytue/ te fo prepifane od aniga Peryatila vfeh Slouenzou«, nazadnje rajši odločil za Trubarja, saj ta navaja, da je *Katekizem* izdal pod izmišljenim imenom.

Da se kot »ilirski domoljub« podpisuje Trubar, seveda sploh ni nemogoče. Precej bolj verjetno je sicer, da se kot »prijatelj vseh Slovencev« postavlja ob bok

14 Od zgodovinsko nevzdržne težnje se zelo natančno ograjuje Jerše (2009, 23–24), sklicujoč se na Prijateljev znameniti esej. Prijatelj (1908) je v uvodnem delu tega besedila sicer napravil pomembno gesto, ko se je v imenu zgodovinske doslednosti osredotočil na Trubarjevo versko delovanje, vendar je v nadaljevanju argumentacijo spretno zaobrnil in Trubarjevo versko karizmo vendarle vpregel v voz liberalnega nacionalizma.

15 V tej zvezi so dragocena razmišljanja Stefana Di Brazzana (2005, 292–294 in 326–336): Trubarjevi namigi na Bonomovo čisto evangelijsko vero se nanašajo na Bonomovo zadnje obdobje, ko natančnih informacij o njegovih doktrinarnih usmeritvah nimamo; ravno Trubarjeva podoba Bonoma bi utegnila kazati na prikrito simpatije z reformacijo. Po drugi strani pa vse kaže, da je tržaški škof ostal povsem zvest Cerkvi in da je do konca življenja gojil predvsem toleranten odnos do heterodoksnih smeri. Zlasti zanimanje za ljudske jezike, ki sega v čas Trubarjevega prvega bivanja v Trstu, si je mogoče dovolj prepričljivo pojasniti z Bonomovo humanistično širino in s prakso katoliške Cerkve, ki je pri latinščini strogo vztrajala samo v liturgiji in pisni komunikaciji, medtem ko je v ustnih pridigah in pri izobraževanju duhovščine široko segala po govornih jezikih. Di Brazzano, "prav tam, 328 in op. 184", se o težnji slovenskih avtorjev (tudi Simoniti, 1979, 230–232), ki Bonomov jezikovni pluralizem izrecno povezujejo z reformacijo, izrazi kritično.

Hrvatu Flaciju Iliriku. To bi bil tudi pripraven dokaz za diferencirano razumevanje »Slovencev« kot »Neilirov«, tj. Nehrvatov. Ob vsem tem je treba upoštevati, da Trubar uporabo psevdonima po eni strani utemeljuje s političnimi okoliščinami, obenem pa se z gesto konspirativnosti tudi okorišča – če pozneje pravi, da je knjigo izdal pod psevdonomom (čigavim pravzaprav, svojim ali Vlačičem?), s tem dimno zaveso samo zgošča. Kar zadeva Trubarjevo domoljubje, identifikacija ilirskega domoljuba ni usodna. Če se Trubar morda vendarle predstavlja kot Ilirec, s tem zgolj sledi Vlačičevemu zgledu in privzema »ilirsko-slovansko« identiteto, ki jo je prvi promoviral slovanski »rodoljub« s Hvara Pribojević.

S Pribojevićem prehajam še k enemu vidiku etnične identifikacije. V nedavnem prispevku (2019a) sem dokazoval, da so Trubar in slovenski protestanti etnični in jezikovni razloček med Slovenci in Hrvati začrtali tudi s tem, ko so na metliški »konferenci« (1559), namenjeni oceni Konzulovih hrvaških prevodov, spričo turških vdorov južno mejo Svetega rimskega cesarstva postavili za mejnik med dvema različnima oblikama reformacijskega delovanja: tistega severno od Kolpe, ki je omejen na versko reformo, in tistega južno od mejne črte, ki mu je poleg tega namenjena še utopična misijonska naloga: spreobrnitev Turkov (oz. islamiziranih Slovanov) vse do Carigrada. Z razmejitvijo med slovenskim in hrvaškim reformacijskim projektom udeleženci formalno začrtajo jezikovno mejo, že obstoječo politično mejo pa utrdijo z nečim, kar presega zunanje geopolitične okoliščine. Vsaj na slovenski strani je turška nevarnost vir kolektivne identifikacije. Ta »zamišljena skupnost« z romantičnim narodom seveda nima nič. Vendar je pod vtisom turških vpadov realna, še več: ima jasne poteze nekakšnega samoobrambnega nacionalizma.

* * *

Simbolni »obrambni zid«, ki se je na ta način oblikoval, je pomenil tudi dokončno zavrnitev Vergerijeve (»protoilirske«) ideje o konstrukciji skupnega slovensko-hrvaškega oz. vsaj slovensko-dalmatinskega knjižnega jezika (Marinčič, 2018a). Vergerij je bil tudi kot odpadnik od Cerkve v marsičem še vedno humanistični univerzalist. Že pred južnoslovanskim angažmajem je opuščanje latinščine v svoji lastni publicistiki razumel kot veliko kulturno žrtev. Izpoved o tem posilja bratu, puljskemu škofu Giovanni Paolu I. 1543. Piše v času, ko je intimno

že »prešel na drugo stran«; komaj leto pozneje se bo znašel na inkvizicijskem procesu v Benetkah.

Ampak ne vem, kaj naj si mislim o tem svojem slogu. Še pred kratkim sploh ni bil tako zanič. No, prisluhnite, kaj se mi je zgodilo. Kadar odpluješ z obal Istre, najine skupne domovine, in se napotiš proti beneškim, včasih padeš v boj z vetrovi in morjem; si oddaljen od obal, tako da ne moreš pristati na oni strani, a se tudi ne moreš vrniti; mučiš se sredi morja. Tako sem tudi jaz nekoliko zašel v latinskem slogu; in ker se mi je zdelo, da bi mi lahko ljudski jezik pogosteje koristil in bi bil uporaben v moji službi, ki pomeni poučevanje ljudstev (ko je tako že hotel Bog), sem se ločil z mislijo in trudom od tistih prvotnih študijev/prizadevanj in prišel do teh novih. Doživel sem nešteto tegob in grdot tega sveta, in zdaj se počutim latinščini odtujen in oddaljen, nisem pa dosegel cilja in pristana, kamor sem bil odplul: ljudskega jezika. A če bo taka Božja volja, se bo nekoč nehala igra usode in se bodo končale preizkušnje; takrat se bom lahko vrnil k tistim prvotnim študijem ali pa se bolj temeljito posvetil tem drugim. To govorim samo v zvezi z jeziki; glede naukov pa dobro veste, katerim sem se odločil slediti. (Gherardo, 1545, 182-183; prev. M. M.)

V teh besedah je kar nekaj lažne skromnosti. Obenem je metaforično sporočilo jasno. Vihar sredi plovbe med latinščino in italijanščino pomeni, da se koprskemu mornarju izmikata obe obali visoke kulture. Celo italijanska *vulgaris eloquentia*, ki bi lahko bila nadomestna izbira, bo spričo poslanstva, ki mu ga je naložil Bog, za zdaj samo orodje verskega prosvetljevanja: *di maggior utilità in quel che conviene all'officio mio, che è d'insegnare ai popoli (già che così è piaciuto a Dio)*. Resnici na ljubo Vergerij tudi po menjavi strani ni nehal objavljati v latinščini; v tedanji mednarodni jezik je prevajal ali dajal prevajati celo svoje lastne italijanske traktate in pamflete. Nikakor pa l. 1543 še ni mogel slutiti, da bo desetletje pozneje (vsaj za nekaj let) postal apostol kranjskih Slovanov. In da se mu bo ponesrečil celo drobni približek latinskega univerzalizma, ki ga bo skušal doseči s stvaritvijo enotnega knjižnega jezika slovenskih in hrvaških »Ilirov«.

Skoraj topos slovenskega zgodovinopisja je, da je bil Vergerijev protoiliristični poskus zabloda, izvirajoča iz nepoznavanja razlik med idiomi na severnem Balkanu. Kot da bi hotel nekdanji papeški politik, zdaj pomemben akter evropske reformacije, tem ljudstvom visokostno vsiliti nekakšno malo Jugoslavijo – in to naj mu vse do danes zamerimo! Toda ilirizem 19. in zgodnjega 20. stoletja dokazuje, da je Vergerij o sorodnostih južnoslovanskih jezikov morda vedel več, kot smo mu »generali po bitki« (npr. po Cankarjevih *Slovincih in Jugoslovanih*, 1913) pripravljene priznati. Njegov postumni triumf so bila prerekanja o tem, ali naj sploh nastane samostojna slovenska univerza – in še po odločitvi za ustanovitev: ali naj bo učni jezik sploh omejen na slovenščino.

Kakšno pa je v resnici mesto Vergerija in Trubarja v evropskem renesančnem humanizmu? Vergerij je imel standardno humanistično formacijo, vendar se v nasprotju s svojim starejšim sorodnikom in soimenjakom, avtorjem prvega humanističnega traktata o vzgoji in izdajateljem Petrarkove *Afrike*, literarno skoraj ni udejstvoval; malodane vsa njegova besedila, tudi tista, ki jim je dal literarno obliko dialoga, imajo verskopropagandni značaj. Humanistična izobrazba, ki jo je Trubar dobil pri svojem učitelju in zaščitniku škofu Bonomu v Trstu, je bila omejena. Po lastni izjavi je z Bonomom bral Vergilija (poleg Erazma in Kalvina), vendar grščine ni znal, v latinščini pa si je v sili dopisoval kvečjemu z Vergerijem, ki (takrat še) ni znal nemško.¹⁶ Če tržaški zgodovinar Silvano Cavazza (2006, 93) o njem zapiše, da »kranjski reformator ni nikdar ni postal fin literat [*fine letterato*]«, je to zgolj konstatacija dejstva. Humanistični literat najfinejše vrste niti solidni latinski stilist Vergerij ni bil; pač pa je bil Bonomo med drugim kar uspešen neolatinski pesnik.¹⁷ Trubar je del evropske renesanse, kolikor je njen del reformacija; simbolno pa v prostor renesančnega humanizma vstopa tudi kot varovanec Vergerija, ki je že kot katoliški škof v Kopru podpiral prevajalca neke druge svete knjige, »poganske biblije« Homerja. Vergerij je vsekakor bil lokalni »apostol prevajalcev svetih knjig«. Ali Trubar v predgovoru k prvemu delu *Novo zaveze* (1557) namiguje na to okoliščino, ko pravi, da je bil Vergeriju takoj »za Bogom prvi in najpomembnejši sprožitelj« njegovega prevajalskega

16 Mesta Marinčič (2018a, 78, op. 4; 93, op. 35; 91, op. 29).

17 Temeljno delo o Bonomovem življenju in delu, ki vključuje izdajo nekaterih pesniških del, je Di Brazzano (2005).

dela?¹⁸ Če se je lokalni učitelj grščine, čigar identiteta je še vedno skrivnost, lahko kot avtor suženjsko zveste latinske šolske parafraze Božanskega ponašal z imenom ali psevdonomom *Divus*, lahko dobi »homerske« razsežnosti tudi Trubarjev prevajalski projekt – še posebno, ker zvestobo izvorniku v obeh primerih posredno jamči ista zemeljska avtoriteta. Ta alternativni »mit o Trubarju« kot Vergerijevem »malem Homerju« sem iznašel iz patriotskih razlogov. Zgodovinsko je nedokazljiv, vendar z biografskega stališča verjeten. Trubar je Divusa lahko celo osebno poznal; prav gotovo pa je za prevod Homerja, posvečen koprskemu škofu, kot naturaliziran Tržačan moral vedeti. Zato se mi zdi povsem možno, da v predgovoru namiguje na Vergerijevo nestorsko vlogo – in se s tem avtoironično postavlja ob bok (prav tako avtoironičnemu) koprskemu »malemu bogu«.

Temu ob rob dodajam Trubarjev poklon prvemu mentorju in učitelju, ki mu ga je naklonila renesančna *Država Učenih Besedil*. V uvodu v prvi del *Nove zaveze* se Trubar Bonomu v najboljši humanistični maniri oddolži s tiskano marginalijo, ki ob robu *navpično* spremlja njegove spomine na tržaška učna leta.¹⁹ Vsebina marginalije je citat iz Vergilijeve *Eneide* (4.539).

Et bene apud memores veteris stat gratia facti.

Kljub številnim apologetskim in prisiljenim poskusom, da bi Trubarja uvrstili med velike duhove evropske renesanse, se doslej po moji vednosti še nihče ni vprašal, zakaj ravno ta verz. Namesto da Trubarju za vsako ceno pripisujemo znanje grščine, ki ga po lastnih izjavah ni imel, Bonomu pa nekakšno slovensko »ljudsko elokvenco«,²⁰ si oglejmo kontekst *edinega* citata, s katerim se Trubar neposredno navezuje na rimsko klasiko.

18 Več argumentov Marinčič (2018a, 92–94).

19 Trubar (1557, a4; Sakrausky, 1989, 95–96). Prim. tudi Vrečko (2011, 23–24), vendar tu brez opozorila na ključno tipografsko okoliščino.

20 Ni zelo verjetno, da je Bonomovo zanimanje za (tržaško) slovenščino, četudi izraz humanističnega kozmopolitstva, presegalo konverzacijsko znanje; to znanje za razlaganje Vergilija pač ni moglo zado-
stovati. Da ga je škof od rane mladosti osebno poučeval, in to tudi v slovenščini, Trubar omeni v kontekstu poklona, ko skuša poudariti njegovo kulturno širino in človečnost. Zelo verjetno je bil Vergerij kot Koprčan in škof v Modrušu in Kopru s slovanskimi idiomi teh pokrajin seznanjen bistveno bolje.

Verz v četrti knjigi *Eneide* izreče Didona, ki jo Enej zapušča:

Nox erat et placidum carpebant fessa soporem
corpora per terras, silvaeque et saeua quierant
aequora, cum medio uoluuntur sidera lapsu,
cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque uolucres, 525

quaeque lacus late liquidos quaeque aspera dumis
rura tenent, somno positae sub nocte silenti.
at non infelix animi Phoenissa, neque umquam
soluitur in somnos oculisue aut pectore noctem 530

accipit: ingeminant curae rursusque resurgens
saeuit amor magnoque irarum fluctuat aestu.
sic adeo insistit secumque ita corde uolutat:
'en, quid ago? rursusne procos inrisa priores
experiar, Nomadumque petam conubia supplex, 535

quos ego sim totiens iam dedignata maritos?
Iliacas igitur classis atque ultima Teucrum
iussa sequar? quiane auxilio iuuat ante leuatos
et bene apud memores ueteris stat gratia facti?
quis me autem, fac uelle, sinet ratibusue superbis 540
inuisam accipiet?

[...]

Tantos illa suo rumpebat pectore questus:
Aeneas celsa in puppi iam certus eundi
carpebat somnos rebus iam rite paratis. 555

Bila je noč, vsa bitja po zemlji so se trudna predajala spokojnemu spancu, mirovali so gozdovi in divja morja. Takrat so se zvezde drse kotalile sredi svoje poti, molčala so polja, živali in pisane ptice, ki prebivajo na jezerih in med sršečim grmičevjem po poljih. Pod tihotno nočjo jih je prevzelo spanje.

Ni pa prevzelo nesrečne Feničanke. Ne sprostí se v spanje, njene oči in prsi ne sprejmejo vase noči. Vedno hujša je njena bridkost. Spet začenja v njej divjati ljubezen. Kipi v viharju jeze. V srcu brez konca premlewa: »Glej, kaj naj storim? Naj spet poskusim srečo pri snubcih, ki sem jih še ravnokar zasmehovala? Naj

ponižno snubim numidijskega ženina? Ko pa sem vse te soproge že tolikokrat zaničljivo zavrnila! Naj grem s trojanskim brodovjem in se podredim oblasti Tevkrov? Gotovo me bodo z veseljem vzeli, ko sem jih olajšala bremen. Gotovo sta pri njih še vedno živa spomin na moja nekdanja dobra dela in hvaležnost. [Bolj dobesedno: »Gotovo v svoji hvaležnosti pomnijo davno uslugo.«] Daj no! Kdo neki me bo, osovraženo, sprejel na svoj ošabni krov? [...]«

Medtem ko so take tožbe bruhale iz njenih prsi, se je Enej na visoki krmi, odločen, da odpluje, predajal spancu. Vse je bilo zgledno pripravljeno za odhod.

Trubar je Didonin bridki sarkazem ponedolžil v izraz hvaležnosti. Toda ali je res samo to? Vergilij, izstrižen v pregovorno frazo? Celo če je bil »klasični« del Trubarjevega tržaškega tirocinija omejen na popularno »Didonino knjigo« in celo če vajenec tudi od te ni odnesel prav veliko, se zdi verjetno, da se je ob tej priložnosti potrudil s čim, kar presega šolsko paremiologijo. Pomenljivejša simbolna vzporednica se skriva pod površjem, podpira pa jo še eno kanonično latinsko šolsko delo, tokrat krščansko: Avguštinove *Izpovedi*. Avguštín si v znamenitem pasusu prve knjige (13.20–22) očita mladostne »enejevske« blodnje/zablode, ko je rajši točil solze nad Didonino grmado, kot da bi objokoval smrt Odrešenika. Toda v pripovedi o pobegu iz Kartagine, »kotla pregreh« (besedna igra *Karthago-sartago*), v Rim, se Avguštín kaže kot nekakšna »pokristjanjena« različica Eneja, vlogo zapuščene Didone pa prevzame njegova mati Monika (5.8.15).²¹ S krščanskimi interpretacijami *Eneide* je Bonomo Trubarja lahko seznanil tudi čisto mimogrede. A četudi ga ni, je malo verjetno, da ne bi omenil Avguštínovega obračuna z mladostnim navdušenjem nad Didonino knjigo – le da kot občudovalec poganske klasike Avguštínove spreobrnjenške vneme ni mogel komentirati brez prizanesljive ironije. A tudi to je gola špekulacija. Če se omejimo na temeljni koordinati, Enejevo »izdajstvo« in Avguštínovo pokoro nad mladostno lektiro, je dovtip vendarle na dlani: Trubar je »zapustil« Bonoma in Vergilija, ker ga je (kot Eneja, tistega poganskega, pa tudi tistega avguštinskega) klicalo višje poslanstvo. A kot učenec pristnega humanista v svoji kartaški/tržaški epizodi ne bo videl »kotla pregreh«. Tergeste ni Karthago. Trubarju dvor Bonoma, humanista, erazmovca in zmernega simpatizerja reformacije ne pomeni preteklosti, ki bi jo bilo treba preseči ali zatajiti. Prav nasprotno. Trubar je od Eneja, še posebno od Avguštínovega, ki preteklost zataji, drugačen v tem,

21 Prim. Ziolkowski (1995, 5–9); Maccormack (1998).

da je *memor* in da ga ob spominu na tržaška leta navdaja hvaležnost. Šele prek te medbesedilne operacije se Didonin sarkazem razblini v izraz hvaležnosti. Če navedku ne pripisujem pregloboke sporočilnosti, je bistvo dovtipa ravno v tem, da se »zapuščeni« Bonomo izza groba oglašja z Didonimi očitajočimi besedami, ki terjajo odziv²² – odziv pa v novem, humanističnem kontekstu ni moralistična cenzura poganskega slovstva, temveč eksplicitni poklon, ki ga vergilijevska »navpična marginalija« po vsej dolžini spremlja. Ne pozabimo: Trubar je pri Bonomu (poleg Kalvina) bral Erazma, ki vodi *ad fontes*, h grškemu izvorniku *Nove zaveze*. Vergerijev varovanec, Koprčan Divus je s svojo latinsko parafrazo bodočim humanističnim izobražencem pomagal pri Homerjevi grščini. Tudi Vergilij vodi *ad fontes*: k Avguštinu, Danteju, Petrarki in k izvorom zahodnega (latinskega) humanizma. Nasprotja med pogansko klasiko in reformacijskim poslanstvom ni, ostaja samo *gratia veteris facti*.

* * *

Ko Trubar in Krelj tožita nad zaničevanjem izobrazbe »na tukajšnjih tleh«, uporabljata velike besede. *Bonae artes* in *humaniora studia* – na Kranjskem l. 1565! Take zveneče besede lahko uporabljata samo zato, ker v zvezi z novo šolo *ne* razmišljata, da bi višjo kulturo utemeljila na govornem jeziku (in zdaj tudi že jeziku tiska). Trubar se na tej točki – protislovno – spet znajde v neposredni bližini elitne kulture, s katero se je pri Bonomu seznanil, a jo pozneje po enejevsko izdal. Izhodiščno vprašanje, ki sem ga želel nakazati z naslovom, je prav v tem. Trubar je dal slovensko govorečim *Novo zavezo* in *Psalmi* – torej pomemben del tega, kar imenujemo *divinae litterae*. Dalmatin jim je dal celotno *Biblijo*. Kdaj pa je širši krog slovensko govorečih prišel v opaznejši stik s tem, kar lahko konvencionalno poimenujemo *humaniores litterae*, torej z zahtevnejšo posvetno literaturo?²³ Z drugimi besedami: kdaj je lamentacija o barbarskem

22 Vsebina tega hipotetičnega očitka je na las podobna Vergerijevim samoočitkom v pismu, navedenem zgoraj, ko reformator *in spe* zapušča klasične obale in se zaradi višjega poslanstva prostovoljno podaja v viharje barbarstva.

23 Komparativ *humaniora studia* (in po analogiji *humaniores litterae*) se v renesansi pogosto rabi kot sinonim za *studia humanitatis*, npr. v naslovu znanega govora, ki ga je imel Marc-Antoine Muret v Benetkah l. 1555, *De utilitate iucunditate et praestantia literarum humaniorum, adversus quosdam eorum vituperatores*. Nasprotje *studia humanitatis* – (sholastična) teologija je na dlani in komparativ ga lahko poudarja. Razlog za (izumetničeno) uporabo komparativa je v izhodišču sicer preprostejši: *humana studia* bi bilo povsem zavajajoče. *Antibarbarus* (Krebs, 1837, 243-244) opozarja, da se pridevnik

zaničevanju svobodnih umetnosti in humanističnih študijev, sprožena 1. avgusta v letu Gospoda Odrešenika 1565, postala objektivno nepotrebna? Po najstrožjih merilih, torej če prisegamo na artikuliranost v lastnem jeziku kot predpogoj razvitega intelektualnega prostora (sam na to prav militantno prisegam), šele z ustanovitvijo Univerze v Ljubljani in z odločitvijo (ki sprva ni bila samoumevna), da bo njen učni jezik slovenščina.

Da je ta teren pripravila literatura 19. in zgodnjega 20. stoletja, je neizpodbitno. Toda kdaj in na kakšen način so *humaniores litterae* na naših tleh dobile zamah in širino, ki bi bila primerljiva s Trubarjevim verskoprosvetiteljskim projektom? Predpogoj za to je seveda jezikovni kod, ki bi bil kos zahtevnejšemu leposlovju, filozofiji in znanstveni literaturi bolj razvitih evropskih jezikovnih skupnosti. Prešernov *tour de force* je bila predvsem *creatio ex nihilo* jezika visoke literature, ki v sonetih in v *Krstu pri Savici* romantizira nekaj, česar ni, fikcijo slovenskega Danteja, Petrarke in Tassa.²⁴ Vtis, ki ga Prešeren s svojo jezikovno invencijo umetno ustvarja, je tudi vtis živahne literarne dejavnosti pod vplivom sočasnih tokov – kot da bi na Kranjskem mimo Prešerna in Čopa obstajalo literarno vrvenje v duhu evropskega byronizma ali schleglovske visoke romantike!

Ta prispevek k »svetovljenju« slovenske literature,²⁵ naj je bil še tako neorganski, je dal literarni ustvarjalnosti v slovenščini, vsaj če gledamo *ex posteriori*, odločilen impulz. Toda za Prešernovo ciljno bralstvo je bistvena okoliščina, da omenjeni retrospektivno skonstruirani literarni kodi tedaj niso obstajali niti v obliki prevodov, razen seveda prek nemškega posrednika. V svojem času in okolju Prešernov eksperimentalni preboj ni mogel imeti širokih jezikovno-kulturnih učinkov,²⁶ zato ne preseneča, da je lahko Stritar, izhajajoč iz zmotnega

humanus v različnih oblikah (*humanior, humanissimus*) v antiki nikoli ne pojavlja ob *doctrina, artes, litterae, studia*. »Katere litterae naj bi bile humane? Katere torej humanissimae?« Vendar je mogoče vsaj nastavek za novoveški koncept najti v Varonovi distinkciji *antiquitates rerum humanarum – divinarum*, ki ves njegov enciklopedični svet deli na dve področji znanosti.

- 24 Moja knjiga o Prešernu in (zlasti latinski) antiki (2011) je le deloma posvečena oblikovnim vprašanjem, npr. dvodelni zgradbi *Krsta pri Savici* s tassovskimi oktavami in dantejevskimi tercinami, vendar je stvaritev visokoliterarnega *koda* del Prešernovega podviga (oblikovni vidik) organski del poskusa, da bi v slovenski prostor z eno samo velikopotezno gesto prenesel zahodni kanon, ki zgodovinsko temelji na latinski in italijanski klasiki.
- 25 Juvan (2015; 2016).
- 26 Paradoks: *Krst pri Savici* je prvič dobil res opazen domet z drugo objavo v Bleiweisovih *Novicah* l. 1844; toda velikemu delu potencialnega bralstva, ki ni poznalo niti Homerja, Vergilija, Petrarke in Tassa, kaj šele Byrona in visokoromantično katolištvo Friedricha von Schlegla, so morale svetovljanske literarne odlike tega besedila ostati skrite. Glede na Prešernov siceršnji sloves so utegnili nekateri bralci pesnitev brati celo v enostransko freigeistovskem ključu.

sklepa, da smo lahko velikim enakovredni tudi brez njihove pomoči, z literarno beatifikacijo Barda zatrl prebojno moč njegovega svetovljanstva.²⁷ Ob Trdini²⁸ in Jurčiču je pozneje prav svetovljanski Stritar najsrdejeje zavračal kvarni stik s tujimi vplivi, še posebno ravno v obliki prevodov; izvrstna ponazoritev te drže je njegov prevod odlomka Byronove *Mazepe*, katerega edini namen je bilo razvrednotenje prevodov Koseskega, končni nauk pa razvrednotenje prevajanja kot takega (Stanovnik, 2005, 192–196). V nasprotju z znamenito izjavo o tem, kako se Prešeren pri poslednji sodbi odreže enako dobro kot veliki,²⁹ se Stritar pozneje pogosto »izda« s paternalistično držo, ki se ob vsem svojem razrednem ekskluzivizmu povrhu sklicuje na socialni argument:

Ako bi nam kdo spisal slovenskega Fausta, to je: tako delo, katero bi se dalo primerjati Faustu – bati se ni, vendar recimo tako [...]

In vendar – naravnost govorim, naj se pohujšuje, kdor se hoče – in vendar mislim, da bi pisatelj z vsem svojim Faustom ne koristil toliko narodu, kakor bi mu podal kaj takega, bodisi pesmi, dramo ali povest, kar bi zgrabilo z elementarno močjo ves narod od prostega kmeta pod slamnato streho do visokega gospoda. To bi bilo zares narodno delo.

Učimo se od drugih narodov, ki so pred nami po svojem zgodovinskem razvoju, posnemajmo jih, a pametno! Jemljimo od njih samo to, kar ustreza našim potrebam. Lepo, plemenito drevo je oljka, a kaj nam, ko ne rase v naših tleh! Ne bodimo kakor divjaki: ko pridejo Evropejci k njim s svojo »kulturo«, po čem sežejo najprej s poželjivimi rokami? Po »fraku« in po »cilindru«. V fraku in cilindru ponosno stopajo in se šopirijo – bosopeti. Francoska akademija je lepa naprava, a kdo bi jo ustanavljal v deželi, kjer ljudje niti brati in pisati ne znajo! (Stritar, 1955 [1876], 344–345)

27 V znamenitem eseju Stritar (1955 [1866], 16–46).

28 Ta je v tem pogledu še posebno zanimiv, saj je bil – kar danes malokdo sploh ve – profesor latinščine in grščine in je v tem poklicu izrazil trpel; prim. Hriberšek (2005).

29 »Ko bi se sklicali narodi pred sodnji stol, naj se izkažejo, kako so gospodarili z izročeni talenti; kako se je vsak po svoje vdeležil vesoljne, človeške omike: smel bi se mali slovenski narod brez strahu pokazati med drugimi z drobnimi bukvicami, katerim se pravi: Preširnovе poezije.« (Stritar 1955, [1866], 46)

Pojavu, ki ga je dokumentirala Majda Stanovnik (2005; prim. zdaj Juvan, 2017), slovenske literarne zgodovine posvečajo malo pozornosti, tako kot so večinoma nepozorne tudi na odločilni prispevek prevodne literature k procesom »posvetovljenja«. ³⁰ Zastoj, ki ga je povzročil gizdavi nacionalizem druge polovice 19. stoletja, je presegel šele razmah prevajanja, zlasti po I. svetovni vojni, deloma že prej.

Vprašanje je bistveno ožje od (pogosto že avtoreferenčne) razprave o »slovenskem kulturnem sindromu«, torej o utemeljevanju naroda (vključno z njegovimi političnimi stremljenji) na jeziku in literaturi. ³¹ To utemeljevanje je bilo v ideološkem pogledu bolj heterogeno, kot se kaže na prvi pogled, skupni imenovalec, ob katerem razlike bledijo, pa je ekskluzivizem nove kulturniške elite, ki v političnih razmerah druge polovice 19. stoletja jezik in literaturo čedalje bolj razume predvsem kot emblematičnega prestiža (Močnik, 1983, 84–114). Toda odnos do prevajanja vendarle pokaže dokaj jasno ideološko črto: Trdina, Levstik in Stritar so za gradualistični pristop, torej za počasni, a samonikli razvoj slovenske besedne ustvarjalnosti, ki ga prevajanje tujega leposlovja kvečjemu ogroža. Medtem Koseski po svojih močeh, v skladu s svojimi jezikovnimi prepričanji in okusom prevaja Homerja, »Miroslava Šilerja« in druge stare in moderne klasike. Dejstvo, da avtohtonistični dogmatizem privzamejo »mlado-slovinci«, torej liberalna stran, med njimi najbolj izrazito svetovljanski *bel esprit* Stritar, samo potrjuje Močnikovo tezo o literaturi in (politično preplašenem) narodnokulturnem aktivizmu kot razrednem emblemu nove domoljubne elite.

S tem bi se lahko že vrnil k liberalnemu mitu o Trubarju – skupni imenovalec je bržkone na dlani. Toda naj se poprej dotaknem še ene obrobne, a zgodovinsko poučne epizode, ko se meje in samoomejitve slovenskega slovstvenega razvoja kažejo ob soočenju z latinskimi klasiki.

L. 1863 je postumno izšel integralni prevod Vergilijevih *Georgik*, delo celjskega zdravnika Jožefa Šubica (1802–1861). Prevod nima posebnih literarnih odlik, vendar je dokaj točen in skuša tudi oblikovno zvesto slediti izvorniku; mestoma

30 Zgovorno je, da je prevajalsko delo Vladimirja Levstika, ki nam je v slovenščini odkrival ruski in francoski roman, prevodi pa so brezhbno natančni in lepo berljivi še danes, z monografijo obeležila šele Francozinja, delujoča na Univerzi v Ljubljani, F. Gacoin-Marks (2017).

31 Zadnji izviren odziv na to premleto tematiko je Dović (2007), ki skupni imenovalec starejših razprav išče v vprašanju, koliko je bila literatura v 19. stoletju *splah res* politično relevantna.

je celo zelo učinkovit.³² Vsekakor pa gre za prvi celovit prevod kakega tako obsežnega tujejezičnega klasičnega dela.³³ V uvodu med drugim beremo naslednje:

Latinščina in stihotvorje Virgilijevo – oboje je tako izverstno in veličastno, da je povzdignilo pesnika na najvišji verh slave med rimski pisatelji.

Omenjene prednosti tega pesmotvora in goreča želja, slovenskemu slovstvu, kolikor je meni dano, dodjati kaj hvale vrednega, napeljale so me pred desetimi leti, da sem se lotil presaditi imenovani latinski pesmotvor v slovensko ograd. Navdajala me je pri tem delu sladka nada, da s tem prevodom tem več ustrežem slovenskim bratom, ker še nimajo nobenega klasikarja popolnoma poslovenjenega; glasoviti pisatelji greški in latinski pa so vendar na vekove temelj in podlaga, na kateri ste razcveteli omika in slovstvo vseh narodov, ki še dan današnji cvetete in napredujete krepko in veselo. [...] Prepričati sem se tudi hotel, je li sladkomili govor slovenski v resnici tako uboren in okoren, kakor to terdijo njegovi neprijatelji in protivniki; ali zares nima dovolj prikladnih besed in izrazov za dela različnih véd in umetnij? Je li bi ne smel podati se v književni dvoboj z viteškim Rimljanom ali z junakoponosno Grekijo? Menim da sme.

Prestavlja pa imenovano pesniško delo neumerjočega Virgilija, imel sem posebno pred očmi nekoliko omikane, s klasičnimi vedami nekoliko seznanjene kmetovavce in prijatelje davnorimskega knjiženstva, ki bi utegnili včasih, trudni po težavnih djanjskih opravilih, prehajati se po zelenih tratih in prijetnih zahladjih davnega pesništva, ter slušati milemu petju latinskih Modric; ali katerim bi drago bilo, da bi zvedili, kaj in kako so nekdanji Rimljani mislili in počinjali v poljedelstvu in živinoreji. (Šubic, 1863, 3-4)

32 Upoštevajmo, da je bilo prevajanje v heksametrih v slovenščini tedaj še na začetku; prve obsežnejše prevode *Iliade* je prispeval ravno Koseski.

33 Osnovne biografske informacije ima *Slovenski biografski leksikon*, [https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi674034/\(1.5.2020\)](https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi674034/(1.5.2020)); gl. tudi avtobiografski pripis in postskript J. Majcingerja v Šubic (1863, 116–118).

Na prvi pogled je izbira Vergilijevih *Georgik*, utemeljitvenega besedila Avgustove agraristične ideologije, v sozvočju s prej omenjenim liberalno-narodnjaškim kulturnim avtohtonizmom.³⁴ A kot sem skušal nakazati v nedavnem prispevku (Marinčič, 2018b), so bile pobude prevoda, ki je začel nastajati kmalu po Prešernovi smrti in je bil dokončan vsaj pet let pred Stritarjevim prelomnim esejem, povsem drugačne. Šubičeva politična usmeritev je vsekakor liberalna in narodnjaška, celo bojevito antiklerikalna; katoliški duhovščini očita skoraj samo to, da zaradi celibata ničesar ne prispeva k ekspanziji naroda.³⁵ Vendar je njegov pristop h kultiviranju slovensko govorečega ljudstva zelo daleč od ekskluzivizma poznejših narodnih buditeljev. Nekdanji padovanski študent Šubic v svoji tragikomični zavzetosti res misli, da bo slovenski kmet bral njegovega Vergilija. Iskreno upa, da lahko s tovrstno intenzivno terapijo nadomesti stoletja zaostanka!

Šubicu je treba priznati vsaj to, da kot iskren literarni diletant ne išče alibija v buditeljskem snobizmu. Smešen je vsekakor, a deloma tudi po krivici – ker je iskren v svoji želji, da bi slovenskega kmeta prek Vergilija zbližal z rimsko klasiko. Če v prevajanju Vergilija išče strmoglavo bližnjico, je to skladno s Prešernovo radikalno idejo o umetni konstrukciji jezika klasikov in z občudovanja vrednim prevajalskim trudom Koseskega. Liberalni celjski zdravnik v petdesetih letih 19. stoletja še ne more vedeti, da bo pod Levstikovim in Stritarjevim vplivom sledila regresija, v svoji ideološki dvoličnosti ne zelo drugačna od tiste, ki jo je Prešeren karikiriral v *Novi pisariji*.

* * *

Naslov tega prispevka meri na dilemo med humanističnim univerzalizmom in etničnim ekskluzivizmom. Vprašanje jezika se v to dilemo na prvi pogled umešča na jasen način, v resnici pa ne. Prvič zato, ker je visoka intelektualna kultura brez (v jeziku) artikuliranega intelektualnega okolja lahko zgolj nekakšna platonična abstrakcija. Drugič zato, ker je bila še vsaka intelektualna *lingua*

34 Ker se je zdelo, da gre za zgodovinski zasnutek blutundbodnovskih ideologij, je bila pesnitev pozneje blizu tudi nacistom, ki so sicer dajali prednost grštvu; prim. Thomas (2000).

35 Šubic (1848) v uvodniku celjskega tednika, ki je sicer kmalu zamrl, napade duhovščino kot »državo v državi«, ki je »poguba vsake države«, in sklene: »Naš duhoven, državnik [Staatsbürger] ko mi, naj bo odrešen od tiskočiga in nečloveškiga jarma persiljeniga brezzakonstva, naj bo oženjen, z svojo rodbino naj živi med nami. Gospod Papež, ki je že nekaj imenitnega opravil, naj še to stori; če tega ne bo storil, naj vladija, naj državni zbor – pa kmalo stori. Proč z Samostani, proč z Coelibatam!«

franca v zgodovini tudi vir in instrument družbenega ekskluzivizma. To velja tudi za večstoletno hegemonijo nemščine v srednji Evropi. Stritarjeva zaščitniška drža je zanimiva ravno zato, ker premoči velikega jezika teoretično ne priznava (Prešeren pred sodnim stolom), v resnici pa se nanjo oportunistično opira. Cilj ni celovit kulturni razvoj jezikovne skupnosti, temveč kulturniški prestiž; ne gre za pristno prosvetiteljsko prizadevanje, temveč predvsem za novo obliko družbenega ekskluzivizma, ki je po svojih učinkih kontrafaktura germanske hegemonije. To razredno dvoličnost prav simptomatično razkriva svarjenje pred tujo gospodo, ki bo prinesla frake in cilindre in se prek prevodov svetovne literature zažirala v materialno substanco naroda.

Gibanja, ki so imela za cilj etnično emancipacijo, so se vselej sklicevala na jezik in literaturo, vendar nikdar niso niti trdila, da je njihov poslednji cilj izrazno artikulirana intelektualna skupnost. Niti v konjunkturni, idealistični fazi, niti *post factum*. Dokaz za prvo je nevoščljiva drža buditeljev 19. stoletja, dokaz za drugo velika regresija, ki smo ji priča v samostojni državi. V tem novem stanju za etnično emancipacijo seveda sploh ne gre več; gre kvečjemu za vprašanje razvitosti in – naj mi bo oproščen ta terminološki prekršek – kompetitivnosti države oz. nacije (s čimer imam v mislih *nation* v ameriškem pomenu, torej prebivalstvo države ne glede na etnično poreklo). V temelju gre za možnost jezikovne skupnosti, da se prav glede na svoj objektivno šibkejši položaj v intelektualnem in kulturnem smislu razvija na enaki stopnji kot večje jezikovne skupnosti.

Da tu ne gre za vprašanje narodnega ali kakšnega drugačnega prestiža, temveč za povsem konkretno politično in socialno vprašanje, se je jasno pokazalo v nedavnih razpravah o jeziku na univerzah. Zahteva po »internacionalizaciji« (beri »anglizaciji«) univerz, ki da nas bo rešila zatohlosti, se je izkazala za ideološko puhlico³⁶ in špansko steno ponudnikov študijskih programov, ki si

36 Navsezadnje zato, ker izhaja iz koncepta nacije in ga le navidezno presega. Operacija je povsem kozmetična, saj je internacionalizacija evfemizem za anglizacijo, razmerja, ki jih ta proces zrcali in soustvarja, pa se ujemajo s političnimi in ekonomskimi razmerji med centri in periferijo; prim. zgodovinski pregled Rastka Močnika (2016). Angleški govorni prostor iz procesov poobrobljenja sploh ni izvzet: ker humanistična znanstvena produkcija čedalje bolj ignorira celo dela v nekdanj ključnih jezikih, francoščini, nemščini in italijansčini, se s tem preverljivo vdaja provincializaciji, *if on a great scale*. V kontekstu tega članka se mi zdi zgovoren primer nove ameriške *Virgil Encyclopedia* (2013). Potreba po taki enciklopediji izvira prav iz kanonične vloge Vergilija, ki sta jo na zahodu utemeljila Dante in Petrarca; gre torej za eminentnega avtorja »središča«. Vendar ta enciklopedija skoraj v celoti ignorira neangleško sekundarno literaturo, tudi najbolj temeljno italijansko, nemško in francosko, kadar ni prevedena. Od Vergilijeve univerzalnosti je ostal samo emblematični imperializem, ki pa tokrat v jeziku imperija govori jezik province. O »provincialistični« drži avtorjev Holzberg (2014),

od tekme na globalnem trgu obetajo dobiček. Kritiki smo opozarjali, da to z interesi tukajšnjega prebivalstva nima ničesar skupnega in da omenjena globalna ponudba v veliki meri parazitsko izčrpava proračun, namenjen izobraževanju tukajšnjega prebivalstva (Novak in Komel, 2019); to dogajanje je škodljivo zato, ker so visokošolski proračuni znotraj EU ločeni, ker so socialni pogoji študija pri nas relativno ugodni in ker imajo vsi državljani EU enake pravice glede dostopa to študija, tudi brezplačnega in pri nas celo s številnimi dodatnimi socialnimi pravicami (Marinčič, 2019b). A prav zato, ker smo odkrito opozarjali tudi na ekonomski in socialni vidik »internacionalizacije«, smo v kontekstu nekritičnega globalizma, ki je »levim« in »desnim« političnim silam nenavadno skupen, dobili oznako zaprašenih nacionalistov. Ker je bil očitek konkretne, materialne narave, povezan zlasti z interesom tukajšnjega prebivalstva, so se akterji v polemiki, kolikor je bilo sploh bilo, atavistično oklenili ideologije in reklamnih gesel.

Poseben vidik »internacionalizacije« je privoljevanje v vladavino komercialnih bibliometričnih indeksov pri ocenjevanju znanstvenega dela. Špekulativne prakse, ki so se v tem pogledu razvile na vseh področjih znanosti, so splošno poznane. V humanistiki je očiten rezultat strm upad produkcije kvalitetnih monografij, propad nekdanj živega revijalnega življenja, degradacija prej solidnih revij in nastajanje novih, ki temeljijo na vzajemnem citiranju po dogovoru. V literarnih vedah se je med drugim skoraj povsem izgubila vez med »znanostjo« in »kulturo«: nekoč je bil na teh področjih poleg monografije ključni žanr prevod temeljnega dela s spremno študijo, zdaj prevladujejo »indeksirani« članki z vsemi tehničnimi atributi empirične znanosti, vendar vsebinsko prazni, izrazno neužitni in kulturno irelevantni.³⁷ Ker strategija objavljanja »zaradi točk« ponuja lažje poti, je v humanistiki upadlo celo prizadevanje za objavljanje v tradicionalno uglednih mednarodnih revijah in pri priznanih mednarodnih založbah. Smoter bibliometrije je namreč ravno ta, da naj periferija ostane periferija – in pod krinko kvaziobjektivnega, kvazimeritokratskega številčnega ocenjevanja znanstvene

klasični filolog s številnimi prevodi v angleščino, ki pa je iz gneva nad tovrstnimi pojavi nehal objavljati v angleščini in se po upokojitvi v celoti posvetil prevajanju antične literature v nemščino.

37 Vsekakor je prepričljiva ocena, da je za krizo humanistike in družboslovja v veliki meri odgovoren neke vrste novi pozitivizem, tako Adam (2016). A po mojem ne kot ideologija in metoda, kot to velja za pozitivizem 19. in zgodnjega 20. stoletja, temveč kot nerefektiran, stihijski odziv na nove politične, institucionalne in finančne kontekste znanosti, še posebno ko gre za vrednotenje znanstvene produkcije.

produkcije potone še globlje. V ekonomsko »središčnih« državah, kot so ZDA in Nemčija, se za bibliometrične indekse skoraj ne menijo.

* * *

V prvotni, govornjeni različici se je moj prispevek končal s konstatacijo neke (sicer premalo priznane) samoumevnosti: brez razmaha prevodov leposlovja in humanistike, prvega že od konca I. svetovne vojne, druge v res velikem obsegu šele od osemdesetih let 20. stoletja, bi se slovenska literatura in slovenski intelektualni prostor še dolgo s prav kmečko sramežljivostjo izogibala sodnemu stolu, h kateremu se je nek popoldan l. 1866 s Prešernom v žepu sprehodil Stritar. Predavanje sem takrat zaključil z improvizirano prosopopejo narodno zavednega očaka 19. stoletja, ki (v nasprotju z Levstikom in Stritarjem) ni gizdav in rojakom privoščil izobrazbo in omiko. Ker je ta žlahtni očak besede *d'outré-tombe* izrekel samo ob tisti priložnosti, lahko na tem mestu le približno povzamem njegova sporočila.

Narod in nacionalna kultura sta, to je zdaj spoznal, slepili. Prepogosto sta bila politična alibija. Tudi trofeji in kokardi. Zato ga veseli, da je ta mitologija z ustanovitvijo nacionalne države izpuhtela. Le tega ne razume, zakaj se v tem novem političnem razkošju nismo bolj posvetili tisti praktični nalogi, ki so jo samovšečni očaki njegovih dni opravljali premalo zavzeto: razvijanju res svetovljanskega in artikuliranega intelektualnega okolja? Kako da lahko ob tem vedno bolj zatajujemo celo tisto, česar »slavni možovi« 19. stoletja niso: jezik kot temelj intelektualno artikulirane skupnosti? Po njegovem bi danes ustreznico Trubarjevemu podvigu pomenil velik (a finančno povsem obvladljiv) projekt odkupa in digitalizacije temeljnih že prevedenih del svetovnega leposlovja in humanistike, ki bi bila nato v prostem dostopu. Morda kar na državnem portalu in brez posredovanja špekulantov. Od prevajalcev bi besedila nato odkupovali tudi sproti. To po njegovem ne bi le rešilo slovenščine v njenih najvišjih izraznih plasteh, ampak bi tukajšnjemu intelektualnemu prostoru dalo novo življenje. Zato se tem bolj čudi, da njegova končno dosanjana država rajši z milijoni subvencionira članke, ki bodo v zasilni angleščini izšli v revijah sumljivega slovesa, uvrščenih na špekulantske indekse. Slišal je, da vsaj na področju humanistike teh besedil tu ne berejo niti akademski kolegi, zunaj pa redkokdo. Namesto da bi se tukajšnji pisci med seboj brali in diskutirali, se po dogovoru citirajo. Kar se

tiče jezika, so še vedno na obrobju, tolažijo pa se lahko kvečjemu s tem, da so tam pristali tudi njihovi nekdanji zatiralci Nemci.

Ko je vztrajal in še naprej poizvedoval, zakaj pod krinko svetovljanstva prostovoljno padajo v provincialnost, so mu omenili globalizacijo. Zanj da še ni slišal. Posumil pa je, da se izgovarjajo na podoben način, kot so se zavedni velmožje njegovih dni izgovarjali na zadušljive razmere v Monarhiji.

Literatura

- Adam, F., Družbene vede in humanistika v primežu pozitivizma in civilizacijske krize, v: *Humanizem in humanistika: simpozij* (ur. Grafenauer, N.), Ljubljana 2016, str. 239–245.
- Barbarič, Š., Ideje humanizma v delih slovenskih protestantov, *Slavistična revija* let. 24, št. 4, 1976, str. 409–420.
- Cavazza, S., in Bonomo, V., Trubar. Propaganda protestante per terre di fronti era, v: *La Gloria del Signore. La riforma protestante nell'Italia nord-orientale* (ur. Hofer, G.), Mariano del Friuli 2006, str. 91–158.
- Di Brazzano, S., *Pietro Bonomo (1458–1546): Diplomatico, umanista e vescovo di Trieste. La vita e l'opera letteraria*, Trst 2005.
- Dović, M., Zgodnje literarne reprezentacije nacionalne zgodovine in »slovenski kulturni sindrom«, *Primerjalna književnost* let. 30, 2007, str. 71–90.
- Gacoin-Marks, F., *Do Pariza in nazaj: Vladimir Levstik in francoska književnost*, Ljubljana 2017.
- Gherardo, P., ur., *Nuovo libro di lettere de' più rari autori della lingua volgare italiana*, Benetke 1545.
- Grdina, I., Der Humanismus und Primus Truber, v: *Tu felix Europa: Der Humanismus bei den Slowenen und seine Ausstrahlung in den mitteleuropäischen Raum / Humanizem pri Slovencih in njegovo izžarevanje v srednjeevropski prostor* (ur. Rajšp, V. idr.), Dunaj in Ljubljana 2011, str. 77–84.
- Grdina, I., Do 'fine moke oo' mletu Trubarjevo vprašanje, v: *Med dolžnostjo spomina in razkošjem pozabe. Kulturnozgodovinske študije*, Ljubljana 2006, str. 207–234.
- Grdina, I., *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*, Maribor, 1999.
- Grdina, I., Zamišljena neznodovina, *Pogledi* let. 5, št. 12, 24. 6. 2014.

- Holzberg, N., Richard F. Thomas in Jan M. Ziolkowski, ur., *The Virgil Encyclopedia*, Malden, MA in Oxford: Wiley-Blackwell, 2014, *Gymnasium* 121.6, 2014, angleška različica <http://www.gymnasium.hu-berlin.de/holzberg.html> (1. 5. 2020).
- Hriberšek, M., Klasični jeziki v življenju in delu Janeza Trdine, v: *Janez Trdina med zgodovino, narodopisjem in literaturo: jubilejna monografija* (ur. Dovič, M.), Novo mesto in Ljubljana 2005, str. 59–72.
- Jerše, S., Vera in hotenja. Silhuete religioznosti v zgodnjem novem veku, v: *Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, Ljubljana 2009, str. 13–29.
- Juvan, M., Narod med epom in romanom: Krst pri Savici kot kompromisni »svetovni tekst«, *Dialogi* let. 51, št. 11/12, 2015, 71–83.
- Juvan, M., Svetovljenje nacionalnega pesnika in asimetrije prevajanja: Prešernov primer, v: *Kulturni svetniki in kanonizacija* (ur. Dovič, M.), Ljubljana 2016, str. 221–238.
- Kerševan, M., Trubarjeva »cerkev Božja slovenskega jezika« in »narod slovenskega jezika«, *Stati inu obstati* št. 7/8, 2008, str. 188–202.
- Kidrič, F., *Zgodovina slovenskega slovstva: od začetkov do Zoisove smrti*, Ljubljana 1929.
- Kohl, B.G., The Changing Concept of the »studia humanitatis« in the Early Renaissance, *Renaissance Studies* Vol. 6, Issue 2, 1992, str. 185–209.
- Komel, Dean, K razpravi o slovenskem jeziku v visokem šolstvu, znanosti in kulturi, *Phainomena* let. 28, št. 108/109, 2019, str. 475–489.
- Kosi, J., *Kako je nastal slovenski narod: začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*, Ljubljana 2013.
- Krebs, J. P., *Antibarbarus Der Lateinischen Sprache*, Frankfurt a. M. 1837.
- Kristeller, P.O., *Renaissance Concepts of Man and other Essays*, New York 1972.
- MacCormack, S., *The Shadows of Poetry: Vergil in the Mind of Augustine*, Berkeley 1998.
- Marinčič, M., Farming for the Few: Early Slovenian Reception and Translation of Virgil, v: *Virgil and his Translators* (ur. Braund, S. idr.), Oxford 2018.
- Marinčič, M., Jezik na univerzah: Kaj pa slaba angleščina? *Večer* 05.08.2019b. <https://www.vecer.com/jezik-na-univerzah-kaj-pa-slaba-anglescina-10049067> (1. 5. 2020).

- Marinčič, M., *Križ nad slovansko Trojo. Latinski palimpsesti v Prešernovem Krstu pri Savici*, Ljubljana 2011.
- Marinčič, M., Prvi »Slovencev uskok«. Vergerij mlajši, ilirizem in turško vprašanje, *Stati in obstati* št. 15, 2019, str. 127–154.
- Marinčič, M., Vergerij mlajši in Primož Trubar: latinski humanizem in slovenska reformacija, *Primerjalna književnost* let. 41, št. 2, 2018, str. 77–98.
- Močnik, R., *Raziskave za sociologijo književnosti*, Ljubljana 1983.
- Močnik, R., Znanost in naravni jezik, *Delo, Sobotna priloga*, 2. in 8. 9. 2016.
- Novak, B. A. in Komel, D., *Countdown ali Obramba slovenskega učnega jezika na univerzah pred globalnim ropom*, 27. 6. 2019, <http://www.zagovor-slovenscine.si/wp-content/uploads/2019/07/Obramba-slovenskega-uÄ-nega-jezika-na-univerzah-pred-globalnim-ropom-odgovor-MIZAAo.pdf> (1. 5. 2020).
- Novak, F., Trubarjev Philopatridus Illyricus, *Jezikoslovni zapiski* let. 13, št. 1/2, 2007, str. 297–302.
- Prijatelj, I., *O kulturnem pomenu slovenske reformacije*, Ljubljana 1908.
- Rupel, M., Novo Trubarjevo pismo, *Slavistična revija* 4.1–2, 1951, str. 112–113.
- Sakrausky, O., ur., *P. Truber: Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, Dunaj in Ljubljana 1989.
- Simoniti, P., Etnična zavest slovenskih humanistov in protestantov, v: *Med humanisti in starimi knjigami. Prispevki k slovenski kulturni zgodovini*, Ljubljana 2007, str. 155–172.
- Simoniti, P., *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*, Ljubljana 1979.
- Simoniti, P., Renesančni humanizem pri Slovencih, v: *Humanizem in humanistika: simpozij* (ur. Grafenauer, N.), Ljubljana 2016, str. 86–100.
- Slodnjak, A., *Pregled slovenskega slovstva*, Ljubljana 1934.
- Snoj, M. in Greenberg, M. L., O jeziku slovanskih prebivalcev med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled jezikoslovcev), *Zgodovinski časopis* let. 66, št. 3/4, 2012, str. 276–305.
- Stanovnik, M., *Slovenski literarni prevod (1550–2000)*, Ljubljana 2005.
- Širca, A., Renesančni humanizem v slovenski književnosti v obdobju reformacije in baroka, v: *Svetovne književnosti in obrobja* (ur. Juvan, M.), Ljubljana 2012, str. 193–220.

- Štih, P., Slovansko, alpskoslovansko ali slovensko? O jeziku slovanskih prebivalcev prostora med Donavo in Jadranom v srednjem veku (pogled zgodovinarja), *Zgodovinski časopis* let. 65, št. 1/2, 2011, str. 8–51.
- Stritar, J., *Zbrano delo*, šesta knjiga, Ljubljana 1955.
- Šubic, J., Brezzakonstvo slovenskih duhovnikov, *Celjske Slovenske Novine* 14, 27. kimovca 1848, str. 53.
- Šubic, J., *Publija Virgilija Marona Georgikon, to je: Poljedelstvo*, Čveterere bukve, Celovec 1863.
- Thomas, R.F., Goebbels' Georgics, *Classical Bulletin* Vol. 76, Issue 2, 2000, str. 157–168.
- Trubar, P., *Ta prvi deil tiga noviga testamenta*, Tübingen 1557.
- Vinkler, J., ur., *Primož Trubar: Ta evangeli svetiga Matevža 1555, Ta prvi deil tiga Noviga testamenta 1557*, Zbrana dela Primoža Trubarja 12, Ljubljana 2017.
- Vitorović, N., Protestantizem v polemikah ob 400-letnici Trubarjevega rojstva, v: *Protestantizem, slovenska identiteta in združujoča se Evropa* (ur. Kerševan, M.), Ljubljana 2006, str. 217–263.
- Vrečko, E. in Krajnc Vrečko, F., ur., *Primož Trubar: Pisma*, Zbrana dela Primoža Trubarja 10, Ljubljana 2015.
- Vrečko, E., ur., *Primož Trubar: Nemški spisi (1550–1581)*, Zbrana dela Primoža Trubarja 11, Ljubljana 2011.
- Ziolkowski, E. J., St. Augustine: Aeneas' Antitype, Monica's Boy, *Literature and Theology* Vol. 9, Issue 1, 1995, str. 1–23.
- Žnidaršič Golec, L., Humanizem Primoža Trubarja, *Ars et humanitas* let. 4, št. 1/2, 2010, str. 246–255.

Povzetek

Trubarjeve prevajalske projekte je spočetka spodbujal in finančno omogočal Pier Paolo Vergerio, nekoč pomemben cerkveni politik, ki se je pozneje razvil v reformacijskega aktivista in propagandista. Njegove zamisli o konstrukciji skupnega slovensko-hrvaškega knjižnega jezika (po zgledu večjih evropskih jezikov) so kazale na omejeno poznavanje južnoslovanskih jezikov samih, obenem pa na utopična kulturna prizadevanja, ki so presegala verski angažma. Vendar reformacija ni mogla sprožiti razmaha posvetne literature v lokalnem jeziku. Če kriterij postavimo zelo visoko, je pravi razcvet izvirnega

leposlovja in humanistike na ravni, primerljivi z večjimi jezikovnimi okolji, spodbudilo šele intenzivno prevajanje temeljnih del, ki so ga nekateri vplivni kulturniki 19. stoletja (Trdina, Levstik, Stritar) zavračali in zavirali v imenu samoniklega razvoja; socialni ekskluzivizem prebuditeljev je skušal na protisloven način preseči zdravnik Jožef Šubic z Vergilijevimi *Georgikami* (1863), prvim celovitim prevodom kakega večjega klasičnega dela v slovenščino. Prispevek se sklene s kritičnimi razmisleki o profesionalizaciji humanistike kot formalne znanosti, tehnologizaciji produkcije na tem področju, krepitvi pregrad med humanistiko in kulturo ter zamiranju živega prostora intelektualnih izmenjav v slovenskem jezikovnem prostoru.

Ključne besede: humanizem na Slovenskem, Primož Trubar, Peter Pavel Vergerij Starejši, slovenščina, humanistika v mednarodnem okviru